

**АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ:
АНАЛІЗ СТАТИСТИКИ І СУДОВОЇ ПРАКТИКИ****ADMINISTRATIVE OFFENSES CONSIDERED TO BE JUVENILE:
ANALYSIS OF STATISTICS AND JUDICIAL PRACTICE**

Дубіна О.М., здобувач кафедри публічного управління та адміністрування
Національна академія внутрішніх справ

У статті аналізуються наукові погляди вчених адміністративістів, статистичні дані та судова практика з вчинення неповнолітніми адміністративних правопорушень. Вказується на те, що законодавець, визначивши особу, яка досягла 16 років, суб'єктом адміністративного правопорушення брав до уваги той факт, що при досягненні 16-річного віку людина здатна повною мірою усвідомлювати, що є адміністративним правопорушенням, його протиправну сутність, розуміти неприпустимість його вчинення і, як наслідок, нести за нього особисту відповідальність. Однак практика притягнення до адміністративної відповідальності показує певну лояльність до такої категорії осіб.

Аналізуються пропозиції до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Значна увага у статті приділяється оновленню ст. 13, ст. 24 та ст. 24-1.

Зроблений висновок, що статистику скоєних адміністративних правопорушень нерозривно розглядають з статистикою скоєних злочинів неповнолітніми. Акцентовано увагу на тому, що спостерігається спад кількості вчинених неповнолітніми злочинів, що залежить від вторгнення Російської Федерації в Україну і виїзду дитячого населення закордон. На основі такого твердження, автором припускається, що і показники адміністративних правопорушень скоєних неповнолітніми у 2023–2024 можуть бути нижчими. У висновках вказується на те, що найбільш вчинюваними серед неповнолітніх у 2018–2022 є: незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах; дрібне хуліганство; куріння тютюнових виробів у заборонених місцях; розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді. Серед найбільш застосованих заходів застосованих до неповнолітніх у 2018–2022 були попередження і штраф, майже пропорційно – догана або сувора догана, передача неповнолітнього під нагляд, зобов'язання попросити вибачення.

У зв'язку з тим, що Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 втратила чинність, робиться пропозиція спрямувати наукові і практичні розвідки щодо розроблення рекомендацій і прийняття Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2035.

Ключові слова: неповнолітня особа, адміністративна відповідальність, адміністративне стягнення, адміністративне правопорушення, відповідальність неповнолітніх.

The article analyzes the scientific views of administrative scientists, statistical data and judicial practice on the commission of administrative offenses by minors. It is pointed out that the legislator, defining a person who has reached the age of 16 as the subject of an administrative offense, took into account the fact that upon reaching the age of 16, a person is able to fully realize what an administrative offense is, its illegal nature, understand the inadmissibility of committing it and, as a result, bear personal responsibility for it. However, the practice of bringing to administrative responsibility shows a certain loyalty to this category of persons.

Proposals to the Code of Ukraine on administrative offenses are analyzed. Considerable attention is paid in the article to updating art. 13, 24 and 24-1.

It was concluded that the statistics of committed administrative offenses are considered inseparably with the statistics of crimes committed by minors. Attention is focused on the fact that there is a decline in the number of crimes committed by minors, which depends on the invasion of the Russian Federation into Ukraine and the departure of the child population abroad. Based on this statement, the author assumes that the indicators of administrative offenses committed by minors in 2023–2024 may be lower. The conclusions indicate that the most committed among minors in 2018–2022 are: illegal production, acquisition, storage, transportation, forwarding of narcotic drugs or psychotropic substances without the purpose of sale in small quantities; petty hooliganism; smoking of tobacco products in prohibited places; drinking beer, alcoholic, low-alcohol beverages in places prohibited by law or appearing drunk in public places. Among the most applied measures applied to minors in 2018–2022 were warnings and fines, almost proportionally reprimand or severe reprimand, placing the minor under supervision, the obligation to apologize.

Due to the fact that the National Strategy for Reforming the Justice System for Children for the period until 2023 has lost its validity, a proposal is made to direct scientific and practical research on the development of recommendations and the adoption of the National Strategy for Reforming the Justice System for Children for the period until 2035.

Key words: minor, administrative responsibility, administrative penalty, administrative offense, responsibility of minors.

Постановка проблеми. Проблематика адміністративної відповідальності завжди привертає увагу дослідників, науковий інтерес до неї не зменшується протягом багатьох років. Положення КУпАП є досить гуманними по відношенню до особи, яка вчинила правопорушення у віці від 16 до 18 років. Тому виникають цілком закономірні питання, а чи є дієвими та достатніми щодо них заходи адміністративної відповідальності, чи спрямовані вони на мінімізацію шкоди від їх протиправної поведінки та чи адекватні вони адміністративному проступку? Визначення поняття та особливостей адміністративної відповідальності неповнолітніх має як теоретичне, так і практичне значення. Теоретичне значення проявляється у можливості визначення окремих методологічних аспектів пізнання зазначеного правового явища, можливості комплексно підійти до його дослідження і відобразити зв'язок з іншими правовими інститутами. Особливої актуальності дане питання набуває у зв'язку з втратою чинності Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі проблемам адміністративної відповідальності приділялось та приділяється чимало уваги. Однак найбільш послідовно ці питання досліджували: О. Алексєєва, А. Артеменко, А. Братус, В. Барщук, М. Веселов, Т. Іванова, Є. Кобрусєва, Н. Лєсько, О. Резнік, М. Співак, Л. Шестак, О. Чернецький, Н. Янюк та ін. Проте їх дослідження не охоплюють усієї проблематики адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб та не знайшли свого відображення у публікаціях, що висвітлюють аналіз статистики і судової практики правопорушень вчинених неповнолітніми.

Мета статті розкривається у прагненні автора показати позицію законодавця у межах КУпАП щодо адміністративної відповідальності неповнолітніх, висвітлити судову практику притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності, на основі статистичних даних провести аналіз поширених правопорушень, що вчиняють неповнолітні.

Виклад основного матеріалу. Адміністративну відповідальність неповнолітніх як спеціальних суб'єктів О. Чернецький визначає як примусове застосування суддями районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів заходів впливу, а в деяких випадках і адміністративних стягнень, які тягнуть за собою для цих осіб обтяжливі наслідки як правило морального характеру і накладаються на підставах і в особливому порядку, встановлених нормами адміністративного права [1, с. 443].

У ст. 13 КУпАП законодавець висловив позицію що до осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративні правопорушення, застосовуються заходи впливу, передбачені ст. 24-1 КУпАП. У разі вчинення особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років адміністративних правопорушень, передбачених статтями 44, 51, 89, 121-127, 130, ст. 139, частиною третьою ст. 154, частиною другою статті 156, статтями 173, 173-4, 174, 183-1, 185, 190-195 КУпАП, вони підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. З урахуванням характеру вчиненого правопорушення та особи правопорушника до зазначених осіб (за винятком осіб, які вчинили правопорушення, передбачені ст. 185) можуть бути застосовані заходи впливу, передбачені статтею 24-1 КУпАП [2].

Варто також зазначити, що ст. 13 КУпАП не містить указівки на те, чи визначений у ній перелік проступків, за які неповнолітній може притягуватися до адміністративної відповідальності на загальних підставах, є вичерпним. Л. Шестак вказує на значну кількість прогалин у законодавстві, що визначають умови й підстави адміністративної відповідальності неповнолітніх. Зокрема, доречно на думку автора, зі змісту ч. 2 ст. 13 КУпАП прибрати посилання на ст. ст. 121-2, 190, 191, 192 Кодексу, оскільки неповнолітні об'єктивно не можуть виступати суб'єктами названих протиправних виявів. Доречно, передбачити більше норм, які б дозволяли застосовувати до цієї категорії порушників заходи адміністративної відповідальності на загальних засадах. Крім того, варто визначити, які адміністративні покарання не можуть бути застосовані до неповнолітніх, а які застосовуються з певними обмеженнями. Все це дозволить зробити процедуру притягнення до адміністративної відповідальності менш несприятливою для неповнолітніх, але більш результативною в питаннях попередження й припинення адміністративних правопорушень неповнолітніми та їх виховання в душі дотримання вимог законодавства [3, с. 21].

На думку О. Соловйової встановлення віку адміністративної відповідальності з 16 років зумовлено психічним та фізичним розвитком неповнолітньої особи, незахищеністю, а також вітчизняним законодавством у сфері захисту прав дитини, яке зобов'язує ставитися до дитини більш помірковано, гуманно та не порушувати її прав. Відповідно до діючого деліктного законодавства особа віком від 16 до 18 років є особливим суб'єктом адміністративного проступку, порядок притягнення її до адміністративної має певні особливості, встановлені КУпАП [4, с. 321].

Іншу позицію, яка підтверджена статистичними даними, у 2009 висловила М. Співак яка вважає, що існує необхідність, доповнити ст. 24-1 КУпАП таким заходом впливу, як соціальні роботи. Процедура запровадження викладеної пропозиції має бути максимально наближеною до реальних потреб сьогодення, розширення сфери її практичного застосування за рахунок закріплення винної особи за певним місцем проживання, навчання, відпрацювання соціальних робіт. Враховуючи той факт, що соціальні роботи як вид адміністративного стягнення здійснюватиметься кваліфікованими спеціалістами, своєчасно і якісно, можна буде з часом очікувати позитивних змін у суспільстві. На думку М. Співак, вони мають виховно-педагогічний, а не каральний характер, що цілком відповідає вимогам законодавства. По-друге, авторка пропону-

вала внести зміни до ст. 12 КУпАП і викласти її в такій редакції: «Адміністративній відповідальності підлягають особи, які на момент вчинення адміністративного правопорушення досягли чотирнадцятирічного віку». Відповідно ч. 1 ст. 13 КУпАП слід викласти у такій редакції: «До осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративні правопорушення, застосовуються заходи впливу, передбачені статтею 24-1 цього Кодексу». По-третє, авторка пропонує до ч. 2 ст. 13 КУпАП внести поправки та доповнити перелік статтями 44-1, 45, 46 і викласти в такій редакції: «У разі вчинення особами віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років адміністративних правопорушень, передбачених статтями 44-1, 45, 46... цього Кодексу, вони підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах» [5, с. 22].

Законодавець лише у 2017 доповнив КУпАП ст. 31-1 «Суспільно корисні роботи», що має схожість з висловленими ідеями М. Співак. Вони полягають у тому, що суспільно корисні роботи полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, оплачуваних робіт, вид яких визначає відповідний орган місцевого самоврядування. Суспільно корисні роботи призначаються районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею) на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин і виконуються не більше восьми годин, а неповнолітніми – не більше двох годин на день [6]. Нагадаємо, що за вчинення адміністративних правопорушень до неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років можуть бути застосовані такі заходи впливу: 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; 2) попередження; 3) догана або сувора догана; 4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання [2]. Перелік таких заходів сьогодні викликає критичні зауваження у науковій спільноті. З приводу дієвості заходів Т. Іванова та А. Братусь пишуть: «Урізноманітнення виховних заходів примусового характеру щодо неповнолітніх осіб за вчинення ними адміністративних проступків, запровадження особистісно-майнових, майнових, поряд із суто особистісно-виховними заходами істотно розширює сферу впливу держави на особу правопорушника, дозволяє максимально повно досягти реалізації всіх складових елементів мети державної реакції у відношенні до зазначеної категорії осіб, враховуючи все розмаїття протиправних діянь, які вони можуть вчиняти. Доцільним виглядає закріплення в законодавстві можливості заміни одного заходу іншим у процесі його застосування (виконання постанови) із тим, щоб врахувати будь-які випадки можливої зміни обставин справи, усунути неможливість виконання постанови (припинення трудових відносин, знищення майна тощо). За таких умов з'являється можливість заміни адекватним заходом впливу й досягнення мети застосування такого заходу у відношенні до неповнолітньої особи» [7, с. 165]. В. Барщук та Н. Янюк наполягають на тому, що при створенні Нового Кодексу про адміністративні проступки слід врахувати такі моменти: 1) знизити вік, з якого настає адміністративна відповідальність, оптимально з 14 років; 2) оновити систему заходів впливу, які застосовують до неповнолітніх, аби вони не мали декларативного характеру, як тепер виглядає перелік у ст. 24-1 КУпАП; 3) встановити диференціацію заходів виховного характеру й адміністративних стягнень, у тому числі врахувати, що до особи, якій на момент вчинення адміністративного правопорушення виповнилося 16 років, можуть застосовуватися адміністративні стягнення на загальних підставах [8, с. 139].

Частково законодавець узагальнив позиції науковців у Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023. З метою удосконалення сис-

теми судочинства у частині притягнення неповнолітніх до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень планувалося забезпечити: дотримання принципу презумпції невинуватості особи; належне та своєчасне повідомлення батьків або законних представників неповнолітнього про його затримання; ефективний доступ неповнолітніх до безоплатної вторинної правової допомоги шляхом удосконалення механізму швидкого залучення захисника; спеціалізацію суддів, що розглядають справи про адміністративні правопорушення за участю неповнолітніх; дотримання принципу пропорційності призначеного адміністративного стягнення або заходу впливу вчиненому правопорушенню; дотримання принципу індивідуалізації відповідальності – скасування адміністративної відповідальності батьків за вчинення неповнолітніми віком від 14 до 16 років адміністративних правопорушень та діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність; передбачити можливість звільнення неповнолітніх від відповідальності до розгляду справи судом з покладенням на них певних обов'язків (відвідування корекційних програм, закладу освіти тощо); удосконалити положення Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині захисту процесуальних прав неповнолітніх, що притягуються до адміністративної відповідальності, зокрема захисту їх права на конфіденційність, права неповнолітнього під час адміністративного затримання на утримування окремо від дорослих правопорушників, права особи, що притягається до адміністративної відповідальності, потерпілого, їх законного представника на заявлення відводів; запровадити механізм заміни адміністративного стягнення у виді штрафу іншим видом стягнення для неповнолітніх осіб, які не мають самостійного джерела доходів [9]. Серед основних реалізованих завдань можна виділити лише: надання послуг соціальної профілактики запобігання правопорушенням серед дітей; зниження рівня злочинності за допомогою заходів профілактики правопорушень; розроблення і виконання різних за видами та змістом програм профілактики правопорушень серед дітей; запровадження системи моніторингу ефективності програм профілактики правопорушень серед дітей із залученням до його проведення громадських об'єднань; удосконалення системи підготовки, підвищення кваліфікації фахівців, залучених до виконання профілактичних та корекційних програм; проведення систематичної інформаційної роботи із запобігання злочинності серед дітей з урахуванням регіональних, гендерних та інших особливостей [10]. Доречним буде відмітити, що після втрати Національної стратегії законодавць не передбачив іншого документу що продовжив би політику вдосконалення механізмів юстиції щодо дітей на засадах забезпечення їх прав шляхом виконання програм профілактики правопорушень серед дітей, здійснення ефективних заходів соціальної адаптації та реабілітації неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом.

Аналіз відомостей про адміністративні правопорушення, вчинені неповнолітніми показує, що: у 2019 кількість зареєстрованих адміністративних правопорушень: за ст. 44 КУпАП – 259, з них накладено стягнень: догана або сувородогана – 3, передача під нагляд – 2, попередження – 19; ст. 51 КУпАП – 499, з них накладено стягнень: догана або сувородогана – 4, передача під нагляд – 1, попередження – 54; ст. 173 КУпАП – 1200, з них накладено стягнень: догана або сувородогана – 13, передача під нагляд – 9, попередження – 139; ст. 174 КУпАП – 7, з них накладено стягнень: попередження – 54; ст. 185 КУпАП – 70, з них накладено стягнень: догана або сувородогана – 1, передача під нагляд – 1, попередження – 6; ст. 175-1 КУпАП – 4718, з них накладено стягнень: догана або сувородогана – 38, зобов'язання попросити вибачення – 1, передача під нагляд – 7, попередження – 1392; ст. 178 КУпАП – 4016,

з них накладено стягнень: догана або сувородогана – 46, зобов'язання попросити вибачення – 2, передача під нагляд – 18, попередження – 965 [11].

У 2020 (січень-лютий) за ст.44 КУпАП – 57, з них накладено стягнень: передача під нагляд – 1, попередження – 1; ст. 51 КУпАП – 122, з них накладено стягнень: попередження – 8; ст. 173 КУпАП – 251, з них накладено стягнень: догана або сувородогана – 3, попередження – 25; ст. 175-1 КУпАП – 1208, з них накладено стягнень: догана або сувородогана – 3, передача під нагляд – 1, попередження – 153; ст. 178 КУпАП – 817, з них накладено стягнень: догана або сувородогана – 11, передача під нагляд – 3, попередження – 106 [11]. Результати діяльності судів щодо притягнення неповнолітніх до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень відображені в Таблиці. Відомості про кількість виявлених адміністративних правопорушень, що вчинені неповнолітніми за 2018–2022.

Відомості про кількість виявлених адміністративних правопорушень, що вчинені неповнолітніми за 2018–2022 роки							
Роки	Усього складено протоколів	Усього винесено постанов	заходи впливу до неповнолітніх				
			зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого	попередження	догана або сувородогана	передача неповнолітнього під нагляд	опубліковано
2018	14401	505	18	2443	127	68	1219
2019	16232	39	7	2729	156	63	1063
2020	18254	84	9	2794	183	99	1180
2021	19871	287	10	2974	136	112	1400
2022	16711	61	5	3035	144	99	959

Загалом помічаємо, що статистику адміністративних правопорушень розглядають у тісній динаміці з злочинами вчиненими неповнолітніми. У 2020 поліцією зареєстровано майже 3 400 злочинів, скоєних стосовно дітей, з яких 2 200 – розкриті та направлені до суду; дітьми було скоєно майже 4 400 злочинів (майже половина з яких – тяжкі та особливо тяжкі). У 2020 поліцейські розшукали 14 659 зниклих дітей. Переважна більшість із них самостійно залишали домівки через непорозуміння з рідними. Крім того, в поліції нині є три приймальники-розподільники для дітей. У 2020 в них перебувало 16 дітей, за 6 місяців 2021 – 11 дітей. Водночас слід розуміти, що офіційна статистика не відображає реальної картини злочинності неповнолітніх – значна кількість навіть тих правопорушень, які були виявлені, залишається поза статистикою [13, с. 13–14].

Так, за іншими даними протягом 2021 в Україні неповнолітні скоїли більш як 3,5 тисячі злочинів. На профілактичному обліку знаходилося 1800 дітей, і ще понад 100 перебували під вартою та чекали на вирок [14].

Статистика злочинів, скоєних дітьми з початку 2022, підкреслює загальну тенденцію щодо помітного зменшення злочинності серед неповнолітніх за роки незалежності України. Статистика злочинів, вчинених неповнолітніми, за 10 місяців 2022 становить менше 2 000 справ, що майже вдвічі менше, ніж у попередні роки. На рекордне зниження дитячої злочинності вплинуло багато факторів: виїзд майже 25% дитячого населення за кордон, фактичний параліч діяльності ювенальної поліції через активні бойові дії та концентрація її роботи лише на військових злочинах. Усе це засвідчує зменшення навантаження на систему органів юстиції щодо дітей, що відкриває вікно можливостей для реформування цієї сфери та запровадження повноцінної системи правосуддя, дружнього до дитини [13, с. 5].

Отже, аналіз наукових позицій щодо особливостей адміністративної відповідальності неповнолітніх, статистичних даних та судової практики з розгляду такої категорії справ дає зробити висновки, що нині науковцями, на теоретичному рівні, сформована позиція, щодо конкретних змін до КУпАП у частині посилення адміністративної відповідальності неповнолітніх. Значна увага приділяється оновленню ст. 13 «Відповідальність неповнолітніх»,

ст. 24 «Види адміністративних стягнень» та ст. 24-1 «Заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх». Статистику скоєних адміністративних правопорушень нерозривно розглядають з статистикою скоєних злочинів неповнолітніми. Аналітики спостерігають значний спад кількості вчинених неповнолітніми злочинів, що залежить від вторгнення Російської Федерації в Україну і виїзду дитячого населення за кордон. На основі такого твердження, можемо спрогнозувати, що і показники адміністративних правопорушень скоєних неповнолітніми у 2023–2024 можуть бути нижчими. Найбільш вчинюваними серед неповнолітніх є: незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах; дрібне хуліганство;

куріння тютюнових виробів у заборонених місцях; розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді. Серед найбільш застосованих заходів застосованих до неповнолітніх у 2018–2022 були попередження і штраф, майже пропорційно – догана або сувора догана, передача неповнолітнього під нагляд, зобов'язання попросити вибачення.

У зв'язку з тим, що Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 втратила чинність, у подальшому, доцільно спрямувати наукові і практичні розвідки щодо розроблення рекомендацій і прийняття Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2035.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чернецький О. Л. Поняття та особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх: теоретико-правові питання. *Форум права*. 2008. № 1. С. 439–444.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: *Відомості Верховної Ради Української РСР* 1984, додаток до № 51, ст. 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 15.02.2024).
3. Шестак Л. В. Проблеми правового регулювання застосування заходів адміністративної відповідальності до неповнолітніх. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2021. Вип. 50. С. 18–21.
4. Соловійова О.М. Адміністративна відповідальність неповнолітніх: чи потрібні зміни. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 12/2022, С. 316–322.
5. Співак М.В. Проблемні питання адміністративної відповідальності неповнолітніх та осіб віком до 16 років за правопорушення в галузі охорони здоров'я населення. *Судова апеляція*. № 9 (14), 2009, с. 17–22.
6. Закон України: Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів від 7 грудня 2017 року № 2234-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2234-19#n10> (дата звернення: 16.02.2024).
7. Іванова Т. М. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія : *Юридичні науки*. 2015. № 2. С. 162–166.
8. Барщук В. Неповнолітні як спеціальний суб'єкт адміністративної відповідальності: удосконалення законодавчого регулювання в Україні. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2023. Вип. 76. С. 134–142.
9. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 16.02.24).
10. Звіт про стан виконання у 2022 році Плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023. Міністерства юстиції України. 02-11-2022. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/zvit-pro-stan-vikonannya-u-2022-rotsi-planu-zahodiv-z-realizatsii-natsionalnoi-strategii-reformuvannya-sistemi-yustitsii-schodo-ditey-na-period-do-2023-roku> (дата звернення: 18.02.24).
11. Про кількість адміністративних правопорушень скоєних неповнолітніми. Сервіс автоматизованої обробки та контролю вхідної кореспонденції, Національна Поліція. Відповідь на запит. 30 Березня 2020. URL: https://dostup.org.ua/request/pro_kilkist_administrativnih_pr (дата звернення: 18.02.24).
12. Статистика адміністративних правопорушень вчинених неповнолітніми. Відділ цілодобової підтримки користувачів УФІР ДІАП, Національна Поліція. Відповідь на запит. 13 Січня 2023. URL: https://dostup.org.ua/request/statistika_administrativnih_pra_3#incoming-368867 (дата звернення: 18.02.24).
13. Аналіз системи правосуддя щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом, в Україні: звіт за результатами дослідження. Т. Бугаєць, Д. Кобзін, Б. Неткова, Н. Пашко, А. Черноусов, С. Щербань за заг. ред. О. Калашник. КІІВ, 2023, 107 с.
14. Підліткова злочинність: протягом року неповнолітні скоїли понад 3,5 тисячі правопорушень. 26 Січня 2022. URL: <https://hromadske.ua/posts/pidlitkova-zlochinnist-protiyagom-roku-nerovnolitni-skoili-ponad-35-tisyachi-pravoporushen> (дата звернення: 22.02.24).